

Ubeydullâh b. Muhammed b. Abdilazîz es-Semerkandî'nin Risâle fi'r-rûh Adlı Eseri Bağlamında Ruh Anlayışı

The Understanding of Soul in Ubaid Allah b. Muhammad b. Abd al-Aziz al-Samarkandi's Risale fi'r-ruh

Dr. Öğr. Üyesi
Ömer TAY

Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Bingöl, Türkiye / Bingöl University Faculty of Islamic Sciences, Bingöl, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-1692-9143>

o.tay21@hotmail.com

ROR ID: <https://ror.org/03hx84x94>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Nisan 2023 / 10 April 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Haziran 2023 / 16 June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2023 / 30 June 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran/June

DOI: 10.46231/sufiyye.1280433



Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ömer TAY).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Ömer Tay, "Ubeydullâh b. Muhammed b. Abdilazîz es-Semerkandî'nin Risâle fi'r-rûh Adlı Eseri Bağlamında Ruh Anlayışı", *Sufiyye* 14 (Haziran/June 2023), 41-58.

Öz

İslam düşünce tarihinde çeşitli ilimler içinde konu edinilen ruh meselesi, insanın kendini tanıma çabası, nefis ile olan ilişkisi, öbür dünyada îade edilip edilmeyeceği gibi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu meseleyi ele alan mutasavvıflar, kendi pencerelerinden olayı değerlendirerek ruhun varlığı, mahiyeti, nefis-beden ilişkisi ve ruhun sevap ve cezaya duçar olma meselesi gibi ruhla ilgili olan problemleri açıklamaya çalışmışlardır. Meseleye kayıtsız kalmayan Ubeydullâh es-Semerkandî, ruh konusundaki düşüncelerini *Risâle fi'r-râh* adlı eserinde açıklamaya gayret etmiştir. Bu bağlamda müellifin ruh düşüncesini konu edindiğimiz bu araştırma, hem onun ruhla ilgili sorunlara nasıl yaklaştığını ortaya koymayı hedeflemekte hem de meseleye dair farklı fikirlere de atıf yapılarak Ubeydullâh es-Semerkandî'nin bu konuda durduğu yeri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Böylece çalışmada tasavvuf, fıkıh ve kelam ilimlerinde mütehasıs olan Ubeydullâh es-Semerkandî'nin, bu kavrama ilişkin değerlendirmelerine yer verilerek ruh konusundaki görüşleri açıklığa kavuşturulması planlanmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada, onun ruh üzerinden insan mahiyetini hangi şekilde izah ettiğine dair bilgilere ulaşılmaya da ele alınmıştır. Ubeydullâh es-Semerkandî, söz konusu risalesinde Ehl-i sünnet çizgisini savunarak filozofların görüşlerine karşı bir tavır takınmıştır. Müellif bu risalesinde ruhun mahiyeti, kadîm ve hadis oluşu, nefis anlamında kullanılması ve insanın sadece ruhtan mı yoksa ruh ile bedenle bir bütün olduğu gibi başlıkları kendi penceresinden değerlendirmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Semerkandî, İnsan, Ruh, Nefis.

Abstract

In the history of Islamic philosophy, the soul, similar to other sciences, has been discussed based on various factors such as human efforts for self-knowledge, the relationship between the human and the soul, whether the soul would be returned in the next world. Sufis were interested in this topic and tried to explain the problems associated with the soul such as its existence, nature, its relationship with the body, and the conferment and punishment of the soul. Ubaid Allah al-Samarkandi, who was not indifferent to this, discussed his ideas about the soul in *Risale fi'r-ruh*. The paper aims to clarify the views of Ubaid Allah al-Samarkandi, who was an expert in the sciences of Sufism, Fiqh (Jurisprudence), and Kalam (Science of Discourse), based on his analyses of soul. Furthermore, the study discusses the data on his explanation of the human nature within the framework of the soul. Ubaid Allah al-Samarkandi opposes the views of the philosophers by defending the perspective of Ahl al-Sunnah in his risala. In the risala, the author analyzes the nature of the soul, its ancient and traditional properties, its meaning as "nafs", and whether a human consists of only the soul or he/she is assumed as whole with the soul and the body together.

Keywords: Anatolia, Arvâsî, Qutb, Travelogue, Sheik al-Qâsim al-Baghdâdî, Van Province.

Giriş

Ruh konusu, düşünce tarihinin en köklü meselelerinden biridir. İnsanın kendisini yalnız bir cisim olarak görmemeye olan eğilimi, onu bir cisim olmaktan öteye taşıyan şeyin ne olduğunu araştırmaya ve bu şeyin özelliklerini keşfetmeye doğru itmiştir. İslam öncesi düşünürler bu meseleye yoğunlaştıkları gibi Müslüman bilim adamları da bu konuya kayıtsız kalmamış, her biri kendi perspektifinden bu meseleyi değerlendirmiştir. Nitekim İslam düşüncesi içerisinde mülâhaza edilen kelam, felsefe ve tasavvuf uzmanları, ruhun varlığı ve mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüş ve söz konusu mesele hakkında her ilim dalı kendi penceresinden olaya yaklaşmıştır. Örneğin ilk dönem Mu'tezile kelamcılarında olan Ebû Bekr el-Esamm (öl. 200/816), ruhun varlığını kabul etmemiş ve insanın sadece duylardan ibaret bir varlık olduğunu ifade etmiştir.¹ Ancak Mu'tezile'nin diğer cenahı Nazzâm (öl.231/845) ise daha farklı düşünerek, ruhun varlığını kabul etmiş ve ona latif bir cisim niteliğini vererek bedenden ayrı, müstakil bir varlık olduğunu söylemiştir. Zira ona göre aslında insan ruhtan ibarettir. Ruh ise gül suyunun güle sirâyeti gibi bu kesif bedene sirâyet etmiş latif bir cisimdir.²

Ruh meselesi, sadece filozofları ve kelamcılarını meşgul etmemiş aynı zamanda mutasavvıfları da meşgul eden bir konu olmuştur. Örneğin Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) gibi bir kısım mutasavvıf, bazı âyetlerden yola çıkarak ruh hakkında fazla konuşmanın doğru olmadığını savunurken, müellifimiz de dahil bir kısım sûfî ise keşifleri nisbetinde söz söylemeyi tercih etmişlerdir. Ebû Bekir Kahtabî gibileri her ne kadar ruhun Allah'a nisbet edilmesinden hareketle kadîm olduğunu iddia etseler de sûfîlerin kahir ekseriyeti ruhun mahlûk ve bedenden önce yaratıldığı görüşünü benimsemişlerdir. Serrâc, Kelâbâzî ve Kuşeyrî gibi mutasavvıflar ruhun mahlûk olduğunu kabul etmeyenlerin ve kıdemine inananların yanıldığını, ruhun beden gibi mahlûk ve latif bir varlık olduğu fikrini savunmuşlardır.³ Sûfî müelliflerden olan Hücûvî de, âyet ve hadislerden yola

1 Ebû'l-Hasen Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-musallîn*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2005), 262-263.

2 Abdulkâhîr b. Muhammed Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-frak* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 135-136.

3 Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 256; Ebû Bekir Muhammed b. İshâk Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*

çıkarak ruhun var olduğunu ancak keyfiyetinin, nasıl olduğu hakkında aklın aciz kaldığını belirtmiştir.⁴ Ayrıca Hücûvîrî, ruhun, bedenin içinde yer edindiğini ve bedenden önce yaratıldığını ifade etmiştir.⁵

1. Ubeydullâh es-Semerkandî'nin *Risâle fî'r-rûh* Adlı Risâlesi Hakkında

Müellifin tam adı Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed b. Abdilazîz es-Semerkandî'dir.⁶ es-Semerkandî'nin doğum tarihi ve nerede doğduğu hakkında tabakât kitaplarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Semerkandî'ye nisbet edildiğinden Semerkandlı olduğu ve 13. yy. ortalarında doğduğu tahmin edilmektedir.⁷ Kaynaklarda, zühd ve takvasıyla bilinen Semerkandî'nin, sürekli oruçlu olduğu ve namazlara çok düşkün olduğu aktarılır.⁸ Birçok alanda eser veren müellif, amelde Hanefî, itikadda ise Mâtûrîdî mezhebine mensuptur.⁹ Memlûkler döneminde yaşayan müellif 701/1301 tarihinde ders verdiği medresede suikasta uğrayarak vefat etmiştir.¹⁰

Ta'arruf, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 99; Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (İstanbul: Semerkand, 2019), 175; Süleyman Uludağ, "Ruh (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/193.

4 Ali b. Osman Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb [Hakikat Bilgisi]*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 323.

5 Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb [Hakikat Bilgisi]*, 390.

6 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yani'l-maidetü'l-samine* (Saydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 3/242.

7 Geniş bilgi için bk. Maimaiti Rouzi Bake, *Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülazîz es-Semerkandî'nin Ulûhiyet Görüşü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 1; Mustafa Sinanoğlu, "Semerkandî, Ubeydullah b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/480; Mustafa Arıcan, *Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkandî'nin Garîbü'l-Kur'ân Eserinin Tahkikî Neşri, Tanıtım ve Değerlendirmesi* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 5.

8 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yani'l-maidetü'l-samine*, 3/242; Salâhuddîn Halîl b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr* (Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 1998), 3/208.

9 Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, 3/207; Ebû'l-Mefâhîr Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/419.

10 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yani'l-maidetü'l-samine*, 3/242.

Ubeydullâh es-Semerkandî'nin çalışmamıza konu olan *Risâle fi'r-rûh* adlı el yazma risalesi Arapça'dır. Müellif, risalenin içeriğine uygun bir hamdele ve salvele ile şöyle bir girizgahta bulunmuştur:

Hamd, ruhumuzu en güzel şekilde ceberût aleminden yaratan ve onu melekût ehlinin faziletleriyle donatan Allah'a olsun. Bedenimizi en özel ve sağlam şekilde yaratmış ve en güzel ikramlarla bizleri ağırlamıştır. Salat, beşerin en seçkini, mahşer ehlinin şefaatçisi olan peygamberimiz Hz. Muhammed'e ve O'ndan sonra etrafına ışık saçan, Kitab'ı bizlere ulaştırıp ve parlak olan dinini ihya eden âlinin ve ashabının üzerine olsun.¹¹

Ubeydullâh es-Semerkandî'nin söz konusu risalesi mukaddime ve dört fasıldan meydana gelmektedir. Mukaddimedede insanoğlunun ruhunun faziletine değinmiştir. Birinci fasılda tasavvuf alanında hadis olarak bilinen, "Nefsini bilen rabbini bilir" sözünden yola çıkarak nefsin ruh ile aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığı meselesini ele almıştır. İkinci faslı ruhun çeşitlerine, üçüncü faslı da Ehl-i sünnet ile felsefecilerin insan mahiyeti hakkındaki görüşlerine tahsis etmiştir. Son faslı ise ruhun mahlûk olduğunu ve insanın taşıdığı o harika özellikler üzerinden yüce Allah'ın kâinatın yaratıcısı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Ubeydullâh es-Semerkandî'nin *Risâle fi'r-rûh* adlı eserinin farklı kütüphanelerde bazı nüshaları bulunmaktadır: 1. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Bölümü, No: 387 vr. 108-115'de bulunmaktadır. 2. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü No: 1695 vr.75-77'de mevcuttur. 3. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Bölümü, No: 933, vr. 101-105'de kayıtlıdır. 4. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü No: 168 vr. 82-87'de kayıtlı bulunmaktadır.¹² Söz konusu risalenin bulunduğu kütüphanelerdeki nüshalarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu yüzden biz de bütün nüshaları karşılaştırma ihtiyacını duyduk. Her dört nüshayı incelemekle birlikte Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Bölümü'nde bulunan nüshayı esas aldık.

11 Ubeydullah b. Muhammed b. Abdulaziz es-Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 109a.

12 Arıcan, *Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkandî'nin Garibü'l-Kur'an Eserinin Tahkikli Neşri, Tanıtım ve Değerlendirmesi*, 11.

2. Ubeydullâh es-Semerkindî'nin Ruha Bakışı

Ruhun mahiyeti hakkında alimler farklı şekillerde yorumlar yapmışlardır. Mâtürîdî (öl. 333/944), İbn Sînâ (öl. 428/1037) ve Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi farklı ekollere mensup kelâmcı ve filozofların yanı sıra bir grup mutasavvıf, ruhun soyut ve latif bir cevher olup bedeninin tümüne yayıldığını, madde türünden bir cisim, cevher veya araz olmayıp tek bir cevher olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bunlar ruhun başlı başına var olup zaman ve mekânla sınırlı olmadığını ve duyularla algılanmadığına dikkat çekmişlerdir.¹³ Ayrıca Mâtürîdî, ruh ile Allah arasındaki ilişkiyi; Hâlik ve mahlûk arasındaki irtibattan ibaret görmüştür. Ona göre yüce Allah'ın, ruhu zatına izafe etmesi, ruhu mahlûk olmaktan çıkarmaz. Zira diğer yaratılmışlar gibi ruh da Allah tarafından yaratılmıştır. Mâtürîdî'ye göre, yüce Allah'ın ruhu kendi zatına nisbet etmesinin nedeni, ruha verdiği değer ve icra ettiği fonksiyondan kaynaklanmaktadır. Zira ruhun Allah'a nisbet edilmesiyle birlikte diğer varlıklar arasında ona şeref ve yücelik verilmiş olmaktadır. Ancak bu durum ruh ile diğer mahlûklar arasında kategorik bir üstünlüğün varlığı anlamına gelmemelidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah'ın kendi zatına nisbet ettiği daha başka örnekler de mevcuttur. Meselâ "Allah'ın evi" ve "Allah'ın devesi" gibi tamlamalar da aynı amaca işaret etmektedirler.¹⁴ Mâtürîdî gibi düşünen Ubeydullâh es-Semerkindî'ye göre, yaratılmışlar içerisinde en değerli varlık ruhtur. Öyle ki mülk, melekût ve ceberût aleminde eşi ve benzeri yoktur. Ruhun en değerli varlık olduğunu ispatlamaya çalışan Ubeydullâh es-Semerkindî'nin bazı âyet ve hadisleri delil olarak getirdiğini görmekteyiz. Örneğin müellif, "*Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*"¹⁵ âyetinin insan ruhunun değerli bir varlık olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca şu hadisin de buna işaret ettiğini ifade eder: "*Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.*"¹⁶ Aslında hadisteki, "suretihi" kelimesindeki zamir

13 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-musallîn*, 329; Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/188.

14 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 4/119; 8/348-350; 15/280; 2/317; Osman Nuri Demir, "İmam Mâtürîdî'de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 17/1 (2019), 238.

15 *Türkçe Kur'an Mealleri* (Erişim 10 Şubat 2023), et-Tin 95/4.

16 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreyy b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "İstizan", 1; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire, 1955), "Bir", 115.

konusunda alimlerin farklı yaklaşımları vardır. Kimine göre oradaki zamir Allah'a raci; bir kısım alimler ise onun Hz. Adem'e raci olduğunu kabul ederler. İmam Nevevî (öl. 676/1277) ise bunu müteşabih lafızlardan kabul edip, anlamını te'vil etmeden yüce Allah'a havale etmenin en doğrusu olduğunu söyler. Böylece hadisteki zamiri Allah'a raci ederek Beytullah (Allah'ın evi), Naketullah (Allah'ın devesi) gibi tamlamalarında olduğu gibi teşrif için olduğunu söyler.¹⁷ Ubeydullâh es-Semerkindî, yukarıdaki hadise ilaveten şu âyetteki zamirin de teşrif için olduğunu ve bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini belirtir: “*Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.*”¹⁸ Özetle müellif, yüce Allah'ın Hz. Adem'i yüksek sıfatlarının ve güzel isimlerinin mazharı (görünüşü) kıldığını hem hadisteki hem de âyetteki zamirin yüce Allah'a raci olduğunu ve buradaki zamirin teşrif için olduğunu ifade eder.¹⁹

Gazzâlî, ruhun sonradan yaratılmasından ötürü ezeli olmadığını²⁰ ancak insanî ruhun (nefs-i natık) idrak eden bir cevher olmasından ötürü ölümsüz olduğunu belirtir. Tabii ki ebedi olan bu ruh, kıyamette bedene döneceği vakti ve mahşerden sonraki hali, sevinç veya acı içinde beklemektedir. Ona göre ölen ise sadece hayvanî ruhtur.²¹ Gazzâlî, bu insanî ruhun ölümlü olması halinde peygamberlerin gönderilişi, cennet ile cehennem anlaşılmaması kalacağını ifade eder.²² Ruhun ezeliyet (başlangıcı olmaması) ve ebediyet (sonu olmaması) konusuna değinen Ubeydullâh es-Semerkindî, ruhun ezeliyetini kabul etmemekle birlikte onun ölümsüzlüğünü yani ebediyetini kabul eder.²³

Ubeydullâh es-Semerkindî, toplumun yüce Allah'ın zatının hakikatini anlamakta zorlandığı gibi insan ruhunun hakikatini anlamakta da zorlandığını belirtir. Öyle ki itiraza muhal bırakmayacak şekilde âyetin açık olduğunu ifade eder. “*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki:*

17 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbnü'l-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972), 16/166.

18 el-Hicr 15/29.

19 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 109a.

20 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. A. Fikri Yavuz (İstanbul: Çile Yayınları, 1980), 17.

21 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Me'arici'l-kuds fi medârici ma'rifeti'n-nefs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 120.

22 Gazzâlî, *Miracu's-salikin*, 96.

23 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 110a.



“Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”²⁴ Ona göre ruhu fazla irdelemek fayda yerine hayret ve şaşkınlığı artırır. Bu konuda Gazzâlî’yle aynı görüşü paylaşan Ubeydullâh es-Semerkindî, his, akıl ve nakil ile insan ruhunun hakikatini çözmenin mümkün olmadığını, insan ruhunun hakikatinin ancak tasavvuf ehlinin keşifleri ve mücahedeleri sayesinde bilineceğini söyler. Bu yüzden ruhun hakikatini açıklamanın mükâşefe ehline caiz olduğunu, onlar dışında zâhir ulemâsının onun hakikatinden bahsetmesinin doğru olmadığını ifade eder. Çünkü emir aleminin akıl ve his ile çözülebileceği bir alem olmadığını ruh da emir aleminden olduğuna göre bunun da ancak keşif sayesinde bilineceğini söyler.²⁵

3. Ruh-Nefis İlişkisi

Nefsin hangi anlamda kullanıldığına dair kelam, felsefe ve tasavvuf kaynaklarında tartışma konusudur. Kimine göre nefis ile ruh aynı şeydir, mutasavvıflara göre ise nefis şerri, ruh ise iyiliği temsil eder. İmam Mâtürîdî, ruhu “sûretlerin ve bedenlerin kendisiyle hayat bulduğu şey” olarak tanımlamakta, ruhun vücudun ve vücuttaki azaların tam anlamıyla fonksiyonlarını yerine getirmesinin ve işlerlik kazanmasının sebebi olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca bazı yerlerde nefsi ruh anlamında kullanılmaktadır.²⁶ Ubeydullâh es-Semerkindî’nin hem kelamcı kimliği hem de tasavvufçu kimliğinden dolayı bu meseleye bîgâne kalması düşünülemez. Bu yüzden nefis konusuna değinen müellif, nefsin ruh anlamında olduğu görüşünü benimsemiştir. Buna delil olarak tasavvuf kaynaklarında hadis diye geçen şu sözü iler sürmüştür: “*Nefsini (kendini) bilen rabbini bilir.*”²⁷ Gazzâlî’nin de bunu hadis olarak kabul ettiğini ve bunu şöyle yorumladığını aktarır: “Hz. Peygamber, nefsini bilmenin Rabbi tanımaya vesile olduğunu buyurmuştur.” Ayrıca Ubeydullâh es-Semerkindî, nefsi ruh anlamında kabul ettikten sonra ruhun taşıdığı özellikler üzerinden yüce Allah’ın azamet ve kudretine ulaştığını söyler. Çünkü ruhun diğer varlıklara nisbeten kemal sıfatlarını taşıması, yüce Allah’ın

24 el-İsrâ 17/85.

25 Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, 16; Semerkindî, *Risâle fi’r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 109b.

26 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-ur’ân*, 1/100-279; Demir, “İmam Mâtürîdî’de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 232.

27 İsmail Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* (Beyrût: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1932), 2/262.

kâdir, hakîm, âlim gibi zatına layık kemal sıfatlara sahip olduğunun göstergesi olduğunu ifade eder. Zira ruha kemal sıfatlarını hibe eden zatın bu sıfatlardan yoksun olması düşünülemez. Müellif, insanoğlunun bedeninin ilk oluşumundan son merhalesine kadar olan bileşenlerine hikmet gözüyle bakan kişinin yüce Allah'ın varlığını, hikmet ve kudretini zekâ ve basireti ölçüsünde anlayacağını ifade eder. Yani nefsinin acizlik ve zayıflığının farkına varan kişi, Hâlik'inin kâdir, kadîm ve vacibü'l-vücûd olduğunun farkına varır. Zira mantık kuralı gereği sâni (yaratıcı), masnû (mahlûk) gibi olursa devr ve teselsül hasıl olur. Bu yüzden ruhun kadîm olduğunu düşünenler hataya düşmüşlerdir. Ubeydullâh es-Semerkindî'ye göre kişinin natık olan ruhunu keşf ve ayne'l-yakin seviyesinde tanıdıktan sonra rabbini ilme'l-yakin seviyesinde tanıyabilir. Zira ruhu tanımak müşahede makamı için bir vesile ve mukaddime sayılır. Burada Ubeydullâh es-Semerkindî, söz konusu iddianın aklî veya naklî delillerle ispat etmenin mümkün olmadığını belirtir.²⁸ Çünkü ona göre bu tür şeyler ancak keşif yoluyla yani ehl-i keşfe nasip olan veraset ve feraset ilmi sayesinde gerçekleşir. Diraset, yani hocanın dizinde öğrenilen ilimle bunun ispat edilmesi mümkün değildir. Nitekim hadiste, “nefsini bilen” şeklinde bir ibarenin kullanılması bunu göstermektedir. Çünkü marifet, keşif sayesinde elde edilen bir özelliktir. Diraset, yani eğitim yoluyla elde edilen bir şey değildir. Müellif, Ebû Bekir Verrâk'ın (öl. 280/893) buna yakın bir anlam vererek yukarıdaki hadisi, “nefsin havâtırı bilindikten sonra ancak rabbanî varidâtların bilineceği” şeklinde yorumladığını belirtir. Ubeydullâh es-Semerkindî, kendi şeyhinin Seyfeddin Bâherzî (öl. 659/1261) olduğunu belirttikten sonra Bâherzî'nin hocası ve şeyhi olan Necmeddin Kübrâ'nın (öl. 618/1221) nefis konusundaki şu sözlerini aktarır: “Rabbimi gönlüme gelen öyle varidâtlarla tanıdım ki şehevî nefis onları inkâr etmekte aciz kaldı.” Müellif, nefis ile ilgili filozofların ve bazı eserlerinde onlar gibi düşünen Gazzâlî'nin nefis hakkındaki görüşlerini aktararak onların hadisteki nefsi, ruh-i natık şeklinde yorumlayarak şöyle dediklerini aktarır:

Her kim natık ruhun mahlûk olduğunu, onun cisim ve cevher-i ferd olmadığını, zaman ve mekânı işgal etmediğini ve bedene ait olmadığı halde kalıpta tasarruf ettiğini, bedendeki tasarrufu güneşin zemine yansıyan

28 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 110a.

ışıklar gibi olduğunu ve onun şurada veya burada olduğuna işaret etmenin mümkün olmadığını bildikten sonra, Rabbinin zatının kadim olduğunu; cisim, cevher ve araz olmaktan münezzeh olduğunu bilir.²⁹

Müellifimiz, bunların ruh hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra tercih ettiği Ehl-i sünnetin de görüşünü aktararak onların böyle düşünmediklerini belirtir. Zira Ehl-i sünnet, natık ruhun cisim olduğunu, bedene hulul ettiğini, mutehayyiz olduğunu, diğer yaratılmışlar gibi zaman ve mekân dairesi içerisinde hareket ettiğini belirtirler. Çünkü onlara göre her mahlûk ya tek başına nefsiyle kaim olmayan arazdır veya nefsiyle kaimdir, bu da kendi içerisinde ikiye ayrılır. Ya parçalanmayı kabul eden cisimdir veya kabul etmeyen cevher-i ferddir. Doğal olarak Ehl-i sünnet çizgisinde olan Ubeydullâh es-Semerkandî, filozoflar ve Gazzâlî'ye karşı Ehl-i sünnetin görüşünü savunmaktadır. Bu yüzden Ehl-i sünnetin doğruluğunu ispat etmek için şu âyeti delil gösterir: “*Ona ruhumdan üflediğim vakit...*”³⁰ O, bu âyetin ruhun bedeninde ve mutahayyiz olduğuna açık bir şekilde işaret ettiğini söyler. Tabii ki burada hayvanî ruhun kasdedilmediğinin de altını çizer. Müfessir ve tasavvuf ehlinin görüşlerinden yola çıkarak yüce Allah'ın zatına izafe olma şerefine nail olan ruhun insanî ruh olduğunu belirtir. Müellif, aslında ruhun bedende olduğuna işaret eden Kur'an ve sünnetten daha birçok delil olduğunu söyler. Örneğin, “*Can boğaza geldiğinde,*”³¹ “*Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle çekip çikaranlara,*”³² âyetler vb. gibi. Ubeydullâh es-Semerkandî, bu ve bunun benzeri âyetlerin ruhun bedende olduğuna açık bir şekilde işaret ettiğini belirtir. Ayrıca bazı hadislerde de Hz. Peygamberin uykudan uyandığı vakit, “*Ruhlarımızı bize döndüren Allah'a hamd olsun*”³³ şeklinde dua etmesi de buna işaret olduğunu ifade eder.³⁴ Aslında müellifimizden önce gelen sûfi müelliflerin de böyle düşündüklerini görmekteyiz. Örneğin Kuşeyrî'ye göre ruh, bedene yerleştirilmiş ve güzel hasletleri temsil eden latif bir cisimdir. Uyku esnasında ruh bu maddi alemde yükselerek bedeni terk

29 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 110b.

30 el-Hicr 15/29.

31 el-Vâkıa 56/83.

32 en-Nâziât 79/1.

33 Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâlüddin Süyûtî, *el-Camiu's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1937), no: 436.

34 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 111a.

eder ancak kişi uyandığında tekrar bedene geri döner.³⁵ Semerkandî, aktardığı tüm görüşlerden yola çıkarak insanda natık ve hayvanî ruh olmak üzere iki ruhun bulunduğunu bu yüzden insan uyuduğunda natık ruhun çıktığını sadece hayvanî ruhun bedende kaldığını söyler. Bunun yanı sıra hayvanların natık ruha sahip olmadığını onların sadece hayvanî ruhu taşıdıklarına dikkat çeker. Ayrıca natık ruhun insanî ruh şeklinde farklı bir isimle anıldığını ve natık ruhun yerinin hayvanî ruh içerisinde bulunduğunu ifade eder.³⁶

Gazzâlî'ye göre hayvanî ruh, gıdaya ihtiyaç duyan, şehveti ve gazabı harekete geçiren, kalbe yerleşen ve vücudun bütün azalarına duygu ve hareket dağıtarak hayatın devamını sağlayan kuvvettir. Bunların yanı sıra sindirim, boşaltım, büyüme, gelişme gibi tabii kuvvetlerin hepsi bu ruhun hizmetindedir. Özetle beden kuvvetini, hayvanî ruhtan almakta, onun hareket vermesiyle iş görmektedir. Fakat Gazzâlî ruh kelimesini tek başına kullandığında, kalbî ve akli idrake sahip, ilimleri kolayca öğrenen ve soyut tasavvurları kavrama kabiliyeti olan cevheri kastetmektedir. Ona göre bu cevher diğer ruhların ve kuvvetlerin komutanı olup gerek hayvanî ruh gerek tabii ruh ve beden onun emrindedirler.³⁷ Hayvanî ruhun latif bir cisim olduğunu söyleyen Gazzâlî, ruhu, kalp fanusuna konmuş yanmakta olan lambaya benzetmektedir. Gazzâlî bu ifadesiyle kalp ile göğsün içinde muallak vaziyette duran konik şekli kastetmektedir. Hayat bu lambanın ışığı, kan yağı, his ve hareket nuru, şehvet harareti, gazap dumanıdır. Karaciğerde bulunan kuvvet onun hizmetçisi, bekçisi ve vekilidir. Gazzâlî'ye göre bütün canlılarda bu ruh mevcuttur.³⁸ Ayrıca Gazzâlî iki farklı kalpten bahseder. Birincisi, canlıların göğsünün sol tarafındaki çam kozalağı şeklindeki bulunan kalptir. Bunun aynı zamanda ruhun kaynağı ve madeni olduğunu belirtir. İkincisi, rabbanî ve ruhanî bir latife olan kalptir. İnsanın hakikati, yani insan denilince anlaşılması gereken şey de budur. Allah karşısında muhatap olan, O'nun emanetini

35 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 183.

36 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 111a.

37 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Tevhid ve Ledün Risaleleri* (İstanbul: Furkan Yayınevi, 1995), 74; Arife Ünal, *Gazzâlî'nin Nefs Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 58.

38 Gazzâlî, *Tevhid ve Ledün Risaleleri*, 75; Ünal, *Gazzâlî'nin Nefs Anlayışı*, 59.

yüklenen, ceza veya mükafatla karşılaşacak olan insanî ruhtur.³⁹ Müellif, ruhun hayvanî ve insanî ruh olmak üzere iki çeşit olduğunu belirtir. Ubeydullâh es-Semerkindî, hayvanî nefsin insan suretinde olup latif bir cisim olduğunu ve onun yerinin sol tarafta bulunan çam kozalağı şeklinde olan kalbin derinliklerinde olduğunu belirtir. Böylece hayvanî ruhun doğal olarak bu kalpten yararlandığını ve bu kalp sayesinde olgunlaştığını ifade eder. Müellif, bu ruhun bedeni, adeta bir fanus gibi aydınlattığını ve cesedin bu sayede hayat bulduğunu belirtir. Fakat insanî ruhun bedenden çekilmesiyle hayvanî ruhun da büzülüp, kabuğuna çekildiğini ifade eder.⁴⁰

Gazzâlî'ye göre hayvanî ruh tüm canlılarda bulunmaktadır. Bu yüzden tüm hayvanlarda bulunan bu ruh, yüce Allah'ın hitap ettiği ve mükellef tuttuğu bu ruh değildir. Mükellef olan ruh, nefs-i natıka denilen insanî ruhtur.⁴¹ Gazzâlî gibi düşünen Ubeydullâh es-Semerkindî'ye göre insanî ruh aynen insan suretinde olup gâyet güzel ve şıktır. İnsani ruh emir ve ceberût aleminden olup her bir cüzünde hayat vardır. Zira sünnetullah gereği cesedin yaşaması ruha bağlıdır. Sevap ve cezayı gören işte bu ruhtur. Meşayihe göre bunun yeri de çam kozalağı şeklinde olan kalbin derinliklerindedir.⁴²

4. İnsanın Mahiyeti

İslam düşünce tarihinde nefs (ruh) ve beden ilişkisi filozoflar ve Ehl-i sünnet kelamcıları arasında tartışma konusu olmuştur. Özellikle haşr meselesi etrafında bu tartışmaların yoğunlaştığını görmekteyiz. Zira filozoflar cismânî haşri inkâr ederken sûfîler ve Gazzâlî gibi alimler ise cismânî haşri kabul edip ve filozofları bu düşüncelerinden dolayı tekfir ile itham etmişlerdir.⁴³ Ayrıca İslam alimleri insanın mahiyeti hakkında da farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir. Örneğin Mu'tezilî kelamcı Nazzâm'a göre insan sadece ruhtan ibarettir. Ona göre her ne kadar ruh ile beden iç içe olsa da aslında beden ruh için bir hapistir. Aynı ekole mensup

39 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (İstanbul: Ayfa Yayınları, 2020), 15; Mustafa Akçay, "Gazzâlî'de Ruh Tasavvuru", *Dini Araştırmalar* 7/21 (2005), 101.

40 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 111b.

41 Gazzâlî, *Tevhid ve Ledün Risaleleri*, 76.

42 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 111b.

43 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 184; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Gazalî Tehafütü l-Felasife Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Hüseyin Sarioğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 207.

Ebü'l-Hüzeyl (öl. 227/841) ile Kâdî Abdülcebbâr'a (öl. 415/1024) göre ise insan sadece bedenden ibaret sayılmış; ruh ise eylemleri yönlendirmede etkili olmayan bir esinti mesabesinde kalmıştır. Ehl-i sünneti temsil eden İmam Mâtürîdî ise, "İnsan müşahede ettiğimizdir" diyerek onun görünen ve görünmeyen boyutu ile bir bütün olduğunu ve insanın sadece beden ya da sadece ruhtan ibaret olmadığını vurgulamıştır.⁴⁴ Ehl-i sünnet çizgisini takip eden Gazzâlî, insanın biri beden denilen dış kalıp; diğeri de ruh denen melekût alemi olmak üzere iki unsurdan meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu yüzden ona göre insanın hakikati yalnızca cisimden ibaret olmadığı gibi, sadece ruhtan ibaret de değildir.⁴⁵ İnsanın mahiyetini ele alan Ubeydullâh es-Semerkandî, Ehl-i sünnetin insan denen varlığın ruh ve bu alemde ruhun onsuz kalması mümkün olmayan bedenden meydana gelen varlığa dediklerini belirtir. Ehl-i sünnete göre her ne kadar ruh kalıptan üstün ve hitap ona olsa da sevap ve ceza her ikisi için söz konusudur. Beden ruha tabidir, onsuz beden bir hiçtir.⁴⁶ Ancak filozoflar böyle düşünmemektedirler. Zira onlara göre insan sadece natık ruhtan ibarettir. Kalıba insan denilmesi tamamen mecazidir. Nitekim onlara göre bazen şişman bazen zayıf düşen bir bedene insan demek doğru değildir. Halbuki insan denen varlık hep olduğu gibi baki kalandır. Bu yüzden beden insanın hakikatine dahil değildir. İşte filozoflar tüm bunlardan yola çıkarak ruhun mahşerde sevap ve cezaya duçar olunacağını fakat beden için bunların hiçbirisinin söz konusu olmadığını ifade ederler. Ubeydullâh es-Semerkandî, filozofların ruhların sadece haşre tabi olunacağı fikrine katılmaz. Zira bunun âyet ve hadislerle batıl olduğunu söyler.⁴⁷

Ubeydullâh es-Semerkandî'ye göre yüce Allah tarafından topraktan yaratılan Adem'in yeryüzündeki hilafet görevini üstlenebilmesi için cisimler aleminin tüm hususiyetleri kendisine programlanmıştır. Yüce Allah'ın meleklerle cevaben, "*Ben sizin bilmediğinizi bilirim*"⁴⁸ hitabı da insanda bulunup da meleklerde olmayan bu özelliklerden ötürüdür. Zira insan bu emaneti taşıyabilmesi için cisimler aleminin tüm özellikleri kendisine

44 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/102; Demir, "İmam Mâtürîdî'de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 250.

45 Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, 19.

46 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 112a.

47 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 112a.

48 el-Bakara 2/30.

programlanmıştır. Halbuki meleklerde bu özellikler yoktur, bu yüzden hilafet emanetini taşıyamazlardı. Çünkü onların yaratılışı saf ve pak olup zülüm ve cehalet gibi kötü sıfatları barındırmaz. Müellif, insanoğlunun içine birçok farklı nehir akan bir deniz gibi veya her bir azası adeta kendine has meyvesi olan bir ağaç gibi olduğunu belirtir. Yani insanoğlunun her bir uzvunun doğadaki nesnelere gibi farklı işlevi bulunduğunu örneğin saçın otlar konumunda, kanın ıslak ve hararetinden dolayı hava mesabesinde olduğunu söyler.⁴⁹ İşte insanoğlunun tüm bu bileşenlerden meydana gelmesinin asıl amacı hilafet emanetini üstlenebilmesi içindir. Tabii ki bu emanet şeriatın tüm emir ve nehiyeleridir. Zira emir ve nehiye sayesinde (ibtîlâ-i küllî) genel imtihan hasıl olmuş olur. Halbuki melekler şeriatın tüm emir ve nehiyelerine muhatap değiller. Örneğin yüce Allah'ın, “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin!*”⁵⁰; “*Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.*”⁵¹ gibi emirleri melekler için söz konusu değildir. Zira onlar içmez ve evlenmezler.⁵²

Son olarak ruh için aklın önemine değinen müellif, aklın insanî ruhun önünü aydınlatan bir meşale mesabesinde olduğunu, zira akıl sayesinde ruhun eşyayı gördüğünü bu yüzden aklın ruh için vezir konumunda olduğunu ifade eder.⁵³ Daha önceki yazılmış eserleri incelediğimizde Gazzâlî'nin de aklı ruhun veziri, ruhu ise beden ülkesinin padişahı olarak gördüğünü ifade etmek gerekir.⁵⁴ Müellife göre insanın ruhu, cisimler aleminin tüm hususiyetlerini içinde barındıran ve insanoğlu denilen varlığın aleminde melik ve yönetici konumundadır. Akıl ise ruh için vezir konumundadır. Bu yüzden alem-i sağır konumunda olan insanın ıslahı, reâyâ konumunda olan azaların, kral konumunda olan ruhun emirleri doğrultusunda hareket etmeleri gerekir.⁵⁵ Ubeydullâh es-Semerkindî'ye göre işte bu yüzden bu küçük alemleri tanıyan rabbini de tanımış olur. Zira mümkün varlık müreccih olmadan varlık yönünü yokluktan tercih etmesi düşünülemez. Bunun böyle olması gâyet doğaldır. Hatta hayvanların cibilliyetinde bile

49 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 112b.

50 el-Bakara 2/168.

51 el-Bakara 2/223.

52 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 113b.

53 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 111b.

54 Gazzâlî, *İhyâu ulûmî'd-dîn* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 2/1347.

55 Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 114a.

bu mevcuttur. Zira birisi bir çocuğa veya eşeğe vurunca faili görmeseler bile bunun kendiliğinden olmadığını bilirler. Müellife göre yüce Allah'ın ispatını gösteren ikinci delil ise örneğin birisi bir kumaş veya ev gördüğünde muhakkak bunu yapan bir terzinin ve ustanın olduğunu düşünür. Zira bu kumaşın veya evin tek başına meydana gelmesinin mümkün olmadığını her aklı başında olan bilir. Bunun aksini iddia eden sefahat ve ahmaklığına karar verilir. Çünkü her aklı başında olan kişi şöyle bir soru yöneltir. Madem kumaşın veya evin tek başına meydana gelmesi mümkün değil ise illa bir faili olduğuna işaret ettiğine göre öyleyse harikalar ve hikmetlerle dolu olan bu alem-i sağır hükmündeki insanın failsiz meydana gelmesi mümkün müdür? Bu yüzden müellifimiz: “Her kim kadîm yani ezeli olduğunu iddia ederse bedeninde yaşanan değişiklikler ve hastalıklar onun yalan söylediğinin ispatıdır” der.⁵⁶

Sonuç

Miladi XIII. yüzyılda yaşayan ve Kübreviyye tarikatının Bâharziyye koluna mensup olan Ubeydullâh es-Semerkandî, her ne kadar kelamcı kimliğiyle bilinse de eserleri incelendiğinde sûfi kimliğinden ötürü birçok meseleyi tasavvufî açıdan ele aldığı görülecektir. Nitekim konumuza temel olarak seçtiğimiz bu risalesinde yer yer kelamcı yönü hissedilse de tasavvufî yönünün daha ağır bastığı söylenebilir. Bu risalesinde ruh konusunu işleyen müellif, ruh ile ilgili problemlere kendi düşünce sistemi üzerinden çözümler üretmeye çalışmıştır. Müellifin, ruh meselesinde büyük oranda Gazzâlî'ye yakın durduğu söylenebilir. Ancak mahiyet ve beden ile olan irtibatı gibi konularda Gazzâlî'den farklı düşündüğünü belirtmek gerekir. Zira Ubeydullâh es-Semerkandî, ruhun tanımı hakkında Gazzâlî ve filozoflardan farklı düşünerek, ruhun cisim olduğunu, bedene hulul ettiğini, mutehayyiz olduğunu, diğer yaratılmışlar gibi zaman ve mekân dairesi içerisinde hareket ettiğini ifade etmektedir.

İslam düşünce tarihinde tartışmalı konulardan olan insanın mahiyeti, müellifin de dikkatini çekmiş ve insanoğlunun hem ruh hem de beden bileşiminden meydana geldiğini savunmuştur. Ayrıca Ubeydullâh es-Semerkandî, mahşerde ruh ve beden birlikteliğini esas alarak her ikisinin

⁵⁶ Semerkandî, *Risâle fi'r-rûh* (Süleymaniye Kütüphanesi, 387), 115a-b.



birlikte sevap ve cezaya çarptırılacağı görüşünü benimsemiştir. Ruh ve nefsin aynı mı yoksa farklı şeyler mi şeklinde ileri sürülen görüşler içerisinde müellifimiz, nefsi ruh anlamında değerlendirerek ikisinin aynı şeyler olduğunu kabul etmiştir. Bedende kral hükmünde olan ruhun ve onun ölümsüzlüğünü savunan müellif, ruhun mânevî alemde ilerleyebilmesi için her ne kadar akla ihtiyaç duysa da gerçek mahiyetinin akıl ile çözülmesi mümkün olmadığı kanaatinde. Ayrıca emir aleminden olan ruhun hakikatinin ancak keşif ehline nasip olacağını savunmaktadır. Onun sözlerinden, mânevî hallerin ve ruhun hakikati gibi bazı şeylerin akli ve nakli delillerle ispat etmenin mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira Ubeydullâh es-Semerkandî, bu tür şeylerin ancak tasavvuf ehlinin yaptığı mücadele ve keşif sayesinde anlaşılabileceğini, kişinin ruhunu tanıması ise mânevî mertebeler için bir basamak olduğunu ileri sürmektedir. Onun düşüncesine göre, tasavvuf mertebelerinden olan müşahede halinin ön hazırlığı, ruhu tanımaktan geçer. Böylece nefsin gerçek anlamda tanıyan kişinin rabbinin büyüklük ve kudretini de anlar. Görebildiğimiz kadarıyla Ubeydullâh es-Semerkandî, filozofların ruh taksiminden ziyade mutasavvıfların ruh çeşitlerini esas alarak eserinde insanî ve hayvanî ruh çeşitleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çok hassas olan ruhun çeşitlerinin neler olduğu ve nasıl hareket ettiği üzerinde duran müellif, uyku esnasında bedeni terk edenin insanî ruh olduğunu, Hayvanî ruha göre insanî ruhun daha has ve şeffaf olduğunu savunarak insanî ruhun hayvanî ruhun içinde ve derinliklerinde bulunduğunu iddia etmiştir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1932.
- Akçay, Mustafa. "Gazzâlî'de Ruh Tasavvuru". *Dinî Araştırmalar* 7/21 (2005), 87-116.
- Arcan, Mustafa. *Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkandî'nin Garîbü'l-Kur'ân Eserinin Tahkikli Neşri, Tanıtım ve Değerlendirmesi*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak*. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Demir, Osman Nuri. "İmam Mâtürîdî'de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 17/1 (2019), 228-254.
- Eş'ârî, Ebû'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-musallîn*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Gazzâlî Tehafütü l-felasife, Filozofların Tutarsızlığı*. çev. Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kimyâ-yı Saâdet*. çev. A. Fikri Yavuz. İstanbul: Çile Yayınları, 1980.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Me'aricü'l-kuds fi medârici ma'rifeti'n-nefs*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Tevhid ve Ledün Risaleleri*. İstanbul: Furkan Yayınevi, 1995.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. İstanbul: Ayfa Yayınları, 2020.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb, [Hakikat Bilgisi]*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yani'l-maidetü'l-samine*. Saydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Kuşeyrî Risâlesi*. İstanbul: Semerkand, 2019.
- Maimaiti Rouzi Bake. *Ubeydullah b. Muhammed b. Abdulaziz es-Semerkandî'nin Ulûhiyet Görüşü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-ur'ân*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kahire, 1955.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbnü'l-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972.
- Nuaymî, Ebû'l-Mefâhîr Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer en-. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- Safedî, Salâhuddîn Hafîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-. *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*. Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 1998.

Ömer TAY

- Semerkindî, Ubeydullah b. Muhammed b. Abdulaziz es-. *Risâle fi'r-rûh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 387, 108a-115b.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed. *el-Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Sinanoglu, Mustafa. "Semerkandî, Ubeydullah b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâlüddin. *el-Camiu's-sağîr*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1937.
- Türkçe Kur'an Mealleri*. Erişim 10 Şubat 2023. <https://www.kuranmeali.com/>
- Uludağ, Süleyman. "Ruh (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/192-193. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Ünal, Arife. *Gazali'nin Nefs Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/187-192. Ankara: TDV Yayınları, 2018.